

Klír, Tomáš

Rozbor a interpretace antropogenních povrchových tvarů

In: Klír, Tomáš. *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*. Klápště, Jan (editor); Měřínský, Zdeněk (editor). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2008, pp. 131-135

ISBN 9788073082512

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127493>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

20. ROZBOR A INTERPRETACE ANTROPOGENNÍCH POVRCHOVÝCH TVARŮ (plán 11)

Na lokalitě bylo evidováno celkem 173 objektů.⁶⁸ Mezi nimi dominují drobné vyvýšené a snížené povrchové tvary, které lze až na výjimky klasifikovat jako rovinné. Do celkového počtu objektů nebyly zahrnuty moderní odvodňovací rigoly ani tvary vytvořené současnými lesními cestami.

20.1. Drobné vyvýšeniny

Drobné vyvýšené tvary rozdělujeme podle půdorysu a členění vrcholové části do čtyř základních a nespojitých kategorií:

- (1) protáhlé obdélné tvary se členěnou vrcholovou částí
- (2) čtvercové, kruhové, obdélné a další tvary s nečleněným vrcholem
- (3) hřbetovité tvary
- (4) ostatní (drobné zvláště vyčleněné šije a terénní stupně)

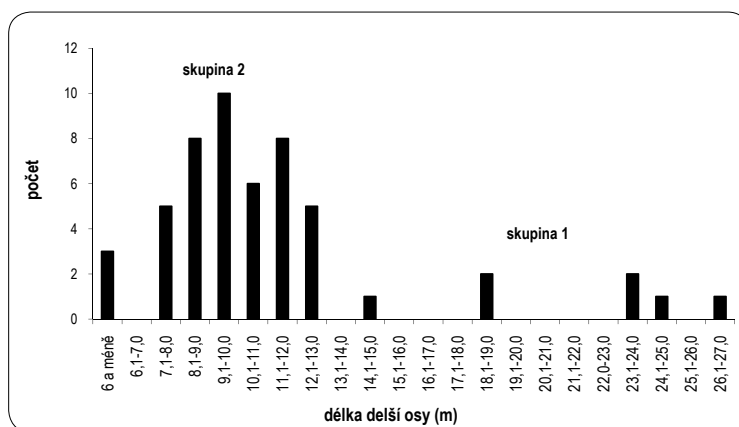
(1) Protáhlé obdélné tvary – členěné

(tab. 20.07, c3–5)

Povrchové tvary s protáhlým obdélným půdorysem a členěnou vrcholovou částí představují nejmenší skupinu zastoupenou jen 7 objekty. Rozměry půdorysu se pohybují mezi 18,4 – 26,7m (delší osa) a 6,5–15m (kratší osa). Vrcholová část je tvořena buď plošinou a kupou nebo dvojicí plošin, které na sebe navzájem navazují prostřednictvím sedla. V jednom případě je zastoupena kupa doplněná dvojicí plošin (obj. 89).

⁶⁸ Čísla byla přiřazena také několika velkým tvarům, které jsou pravděpodobně přírodního původu – svahům obj. 119, 168, 172 a podmáčené sníženině obj. 173.

Graf 20. 01. Velikost drobných vyvýšených tvarů (1. a 2. skupina). Graf názorně ukazuje morfologickou nespojitost obou skupin.

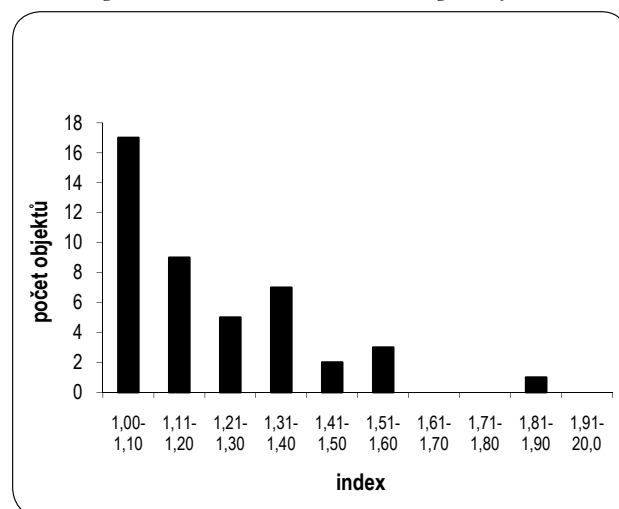

(2) Drobné tvary – nečleněné

(tab. 20.07, a, b, c1–2)

Drobné povrchové tvary (celkem 58) – kupy a plošiny na přibližně čtvercovém (popř. kruhovém) až mírně obdélném (popř. oválném) půdorysu. Jejich velikost

Graf 20.02. Velikost délkošířkového indexu drobných vyvýšených tvarů (skupina 2). Graf názorně ukazuje převahu tvarů na přibližně čtvercovém-kruhovém půdoryse.

se pohybuje mezi 7 až 13m (delší osa), s koncentrací hodnot kolem 9–10m (graf 20.01). Půdorys velké části povrchových tvarů naznačuje, že se jedná o relikty téměř čtvercových, popř. jen nevýrazně obdélných objektů. Délkošířkový index se totiž blíží hodnotě 1 a pouze několik tvarů překročí hodnotu 1, 4 (graf 20.02).

(3) Hřbetovité tvary

Výrazný hřbetovitý tvar obj. 19 je s velkou pravděpodobností pozůstatkem velké kupy, která byla narušena recentním vkopem (srv. kap. 14; analogie na Vyžlovce – Ve Spáleném, obj. 30; *Smetánka – Klápště 1981*, obr. 11). Další hřbet (obj. 51) může být recentním výhozem, který souvisí se sníženinou obj. 50. Jiný protáhlý hřbet (obj. 159) leží při JV okraji lokality a jeho interpretace není zřejmá. Další skupina výrazných hřbetů se vyskytuje v areálu dvora s motte, a je třeba je posuzovat zvlášť (obj. 91, 97, 100; srv. kap. 20.4; 24.2).

(4) Ostatní

Z různých důvodů byly zvlášť vyčleněny šije spojující některé vyvýšené tvary (obj. 25) nebo terénní stupně, které nebyly přiřčeny k žádné sníženině (obj. 58, 61, 111, 112, 124, 147).

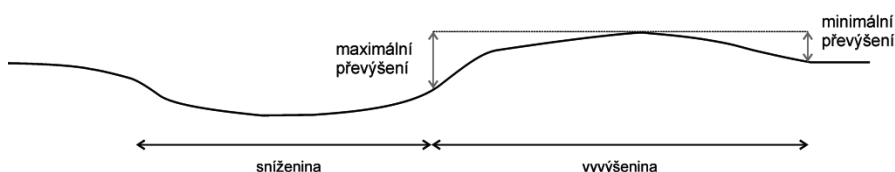
20.1.1. Převýšení vrcholu povrchových tvarů a jeho měření

(plán 11)

Drobné vyvýšené tvary se zpravidla nachází v těsném prostorovém kontaktu s drobnými sníženinami, se kterými v takovém případě vytváří jeden geomorfologický systém. Úbočí vyvýšeniny plynule přechází do stěn sníženiny. V místě kontaktu leží úpatnice vyvýšeného tvaru, a to pod úrovní přirozeného povrchu (srv. kap. 15.2).

Z toho důvodu je u povrchového tvaru nutné měřit nejen *maximální*, ale především *minimální* převýšení vrcholu vůči úpatnici (obr. 20.03). Zatímco maximální převýšení je relativní a závislé nejen na velikosti původního vyvýšeného tvaru, ale i na podobě, hloubce a vzdálenosti přiléhající sníženiny, tak minimální hodnota představuje převýšení vrcholu povrchového tvaru vůči přirozenému terénu.

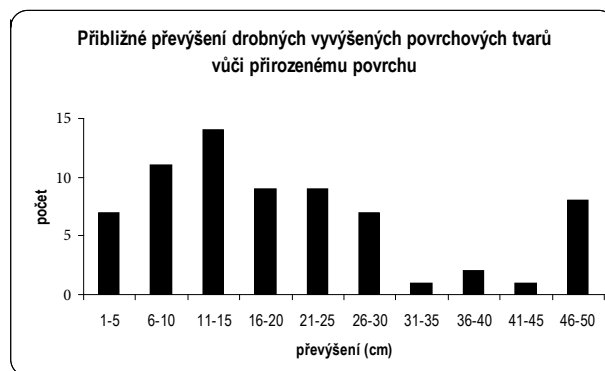
Obr. 20.03.

Minimální převýšení vrcholů povrchových tvarů v areálu Kří se většinou pohybuje mezi 1 a 30cm.

Hodnotu 50cm nepřesahuje jediný povrchový tvar (graf 20.04). Velká část povrchových tvarů se v reliéfu projevuje v podstatě jen díky prostorovému kontaktu s přiléhající sníženinou. Pokud by se v rovinatém terénu nalézaly izolovaně, s velkou pravděpodobností by unikly pozornosti, zvláště pokud by jim scházela botanická indikace.

Graf 20.04.

V této souvislosti varuje velice nízké minimální převýšení vrcholů sedlovitých částí obdélných vyvýšenin (tab. 20.05), které se v měřitelných případech pohybuje pouze mezi 1–8cm. Jedná se o relikty nevýrazných stavebních konstrukcí, které se projevují již jen nepatrně, a pokud by takovéto konstrukce stály izolovaně, splynuly by pravděpodobně s okolním reliéfem. Místo protáhlého a členěného obdélného tvaru (1. skupina) bychom v takovém případě identifikovali 2 drobné vyvýšeniny (2. skupina) (srv. níže).

Možnosti archeologického výzkumu

Základové patní věnce původních staveb – pokud byly založeny na povrchu – již nemusí být v tělese vyvýšenin dochovány. Převýšení povrchu nad potenciálními podklady je totiž nižší, než je minimální převýšení vrcholu tvaru. Pokud to je méně než 20cm, a to je 60% případů, pak by neměla být intaktně dochována ani hypotetická spodní základová řada (srv. kap. 15.2).

20.1.2. Interpretace drobných vyvýšenin

(přehled o možné interpretaci drobných vyvýšenin přináší tab. 20.07)

V areálu lokality se projevují pozůstatky dřevohliněných konstrukcí. Celodřevěné stavby nebo konstrukční části nemusely zanechat výraznějších stop, pokud nepodlehly požáru.

Obdélné a členěné vyvýšeniny lze interpretovat jako relikty stavebních konstrukcí vícedílného domu (především typu III.1 podle P. Va-

Tab. 20.05. Přehled výškových údajů pro jednotlivé části obdélných povrchových tvarů.

číslo objektu	část	rozměry (m)		převýšení (cm)	
		delší	kratší	maximální	minimální
34	A – plošina	10,75	10	25	18
	B – sedlo	–	–	25	8
	C – plošina	–	–	18	8
	Celek	18,75	10	–	
43	A – kupa	15,6	12,3	78	29
	B – sedlo	–	–	26	5
	C – plošina	11,44	10	28	15
	Celek	26,6	12,3	–	
127	A – plošina	8,75	6,12	15	13
	B – sedlo	–	–	12	1
	C – kupa	7,88	6,65	30	25
	Celek	18,38	6,65	–	
133	A – plošina	10	7,75	36	10
	B – sedlo	–	–	18	5
	C – kupa	10,75	8,75	85	47
	Celek	23,35	10	–	
142	A – plošina	11,3	11,25	45	28
	B – sedlo	7,5	2,5	15	8
	C – kupa	11,25	10	58	38
	Celek	25	10	–	
89	A – kupa	9,625	9,25	61	45
	B – plošina	14,5	6,3	19	11
	C – plošina			22	3
	Celek	23,8	9,625	–	

Pozn.: Hodnoty pro obj. 120 nejsou uvedeny, neboť se jedná o tvar částečně smíšený.

řeky 2005, obr. 267). Základy těchto staveb byly odkryty v areálu zaniklého Kří během výzkumu J. Hellicha a J.L. Piče. Ze sedmi tvarů lze spolehlivě posoudit jen šest. Sedmý objekt (obj. 127) pouze s rezervou, neboť je poškozen novodobou meliorační strouhou.

V šesti případech je obdélný tvar orientován ve směru SZZ-JVV (JVJ-SZZ) a z jižní strany je lemován výraznou sníženinou. Základy předpokládaného domu by tedy měly ležet spíše v jižní části povrchového tvaru, která přiléhá ke sníženině, a kde je také naznačuje geofyzikální průzkum (srv. kap. 15.2; 39; plán 7–9). V jednom případě je delší osa povrchového tvaru orientována ve směru JJZ-SSV (obj. 89).

Členění vrcholové části obdélného tvaru odpovídá obvyklé představě o odlišných konstrukčních řešeních jednotlivých dispozičních částí obytného domu (archeologické doklady shrnují Smetánka 1994; Vařeka 2005; Nekuda 2007, 88–104; Kypta 2007).

V případě ideálního trojdílného domu je nejslabší konstrukce zpravidla dokládána pro síň, což koreluje se sedlovitou částí obdélného povrchového tvaru s minimálním převýšením 1–8cm. U vyvýšenin orientovaných ve směru JZZ-SVV je třeba jizbu hledat v části, která přiléhá k návsi. V opačně situovaných částech lze předpokládat další prostory, především komoru. U obj. 89 je jizbu třeba hledat v jižní části reliktu. V některých případech jsou reliktu hy-

potetické jizby nejvýraznější částí povrchového tvaru (obj. 34, 43, 89), v jiných případech jsou výrazné spíše reliktu předpokládané komory (obj. 120, 127, 132, 142). Je ovšem otázkou, zda-li jizba musela vždy přiléhat k návsi, a zda-li je tato funkční interpretace správná (srv. Škabrada 1991, 69; kap. 22).

Pokud by byly jednotlivé části obdélných vyvýšenin posuzovány odděleně (tj. bez sedla), pouze jako 2 oddělené kupy nebo plošiny, pak by tyto jednotlivé oddělené části svou velikostí a podobou téměř přesně odpovídaly drobným vyvýšeninám skupiny 2. Z toho plyne, že drobné vyvýšeniny:

- (i) jsou s velkou pravděpodobností reliktu takových objektů, které svou velikostí, konstrukcí a způsobem zániku mohly odpovídat jednotlivým dispozičním částím vícedílných domů
- (ii) mohou být (a) jak reliktu vícedílných domů, přičemž jeho ostatní části se reliéfně neprojevují, (b) tak mohou být pozůstatkem v jádru jednodrobných staveb

Situaci blíže objasňuje obj. 113. Jedná se o kupovitou vyvýšeninu obvyklé velikosti (delší osa 9,1m, kratší 7,55m, minimálním převýšením 23cm), na jejímž temeni se ve středu nalézá čtvercový žlab o rozměrech ca 4x4m. S velkou pravděpodobností se jedná o negativní základy stavby. Podobná situace se může skrývat také pod povrchem ostatních podobných kup a plošin. (Srv. kap. 23).

Velikost a minimální morfologická výraznost středních sedlovitých částí obdélných povrchových tvarů (skupina 2) upozorňuje na fakt, že některé jednoduché konstrukce nemusely zanechat reliéfní stopy. Střední sedlovitá část (síň ?) může uniknout pozornosti a nemusí být odlišena od okolního terénu. V tom případě zaznamenáme dvě blízké vyvýšeniny, nikoliv obdélný povrchový tvar s členěnou vrcholovou částí (srv. tab. 20.07, b2).

Takovým případem může být situace kupy obj. 62 a plošiny obj. 63. Obě leží v ose orientované SZZ-JVV, tedy jako obdélné povrchové tvary, a jsou také obdobně situovány – při severním okraji sníženého terénu. Vzdálenost jejich středů je 13,5m, což odpovídá vzdálenostem středů vrcholových partií obdélných povrchových tvarů (12–14m). Obě vyvýšeniny lze proto interpretovat jako pozůstatek jediné stavby, jejíž střední část nezanechala výraznější reliéfní stopu. Vzdálenost protilehlých úpatnic vyvýšenin obj. 62 a 63 je 22, 25 m, a to je opět délka, se kterou se u obdélných povrchových tvarů setkáváme (tab. 23.01).

Lze si představit další případ, kdy povrchové stopy zanechá konstrukce pouze jedné dispoziční části vícedílného domu (srv. tab. 20.07, b1).

Při interpretaci izolovaných drobných vyvýšenin je nutné (i) cíleně sledovat terén v bezprostředním sousedství a (ii) zvážit dispozici v rámci předpokládané usedlosti. Pokud se jedná o pozůstatky vícedílného domu, pak by plocha v okolí povrchového tvaru měla umožňovat existenci dalších konstrukcí, které neza nechaly povrchové stopy. Pokračování stavby si lze představit jen tím směrem, kde se nenachází výrazná sníženina, ale plochý či mírně nerovný terén. Další interpretační pomůckou může představovat délka obdélných povrchových tvarů, které interpretujeme jako nesporné pozůstatky v jádru trojdílného obytného domu. Tato délka se pohybuje mezi 18 a 26m. Z toho lze odvodit maximální vzdálenosti, v jejímž rámci má smysl ještě uvažovat o tvarech, které mohou být relikty jediné stavby (tab. 23.01).

Interpretační opory nabízí také předpokládaná expozice vstupní strany domu. Pro zaniklé Kří připadá v úvahu expozice na JJZ až JJV, a pravděpodobně štítová expozice vůči návsi. Méně pravděpodobná je expozice na JVV, a to jen pro domy ve východní řadě (srv. kap. 38).

Detailní rozbor povrchové situace na základě těchto předpokladů přináší kapitola o identifikaci dvorů (kap. 22). S jistou pravděpodobností lze uvažovat další varianty vícedílného domu, nebo dvora, s uspořádáním jednotlivých částí do háku (obj. 19+21, srv. kap. 22, shluk XIII).

20.2. Sníženiny

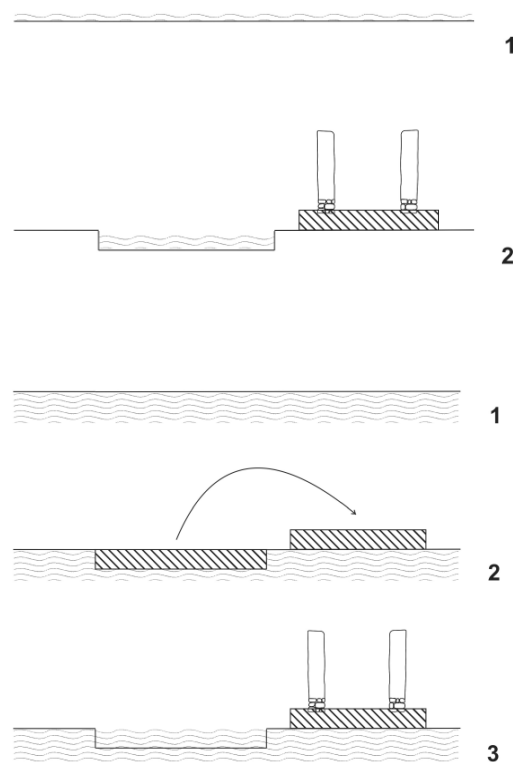
20.2.1. Drobné sníženiny

Drobné sníženiny lze interpretovat jako degradovaná zahloubená zemní tělesa – pozůstatky dvorových prostranství s hnojištěm, popř. jako relikty menších vodních nádrží a studní; nikoliv jako pozůstatky staveb, např. sklepů. Hydrologické a morfologické poměry lokality nepřipouští, aby stavby nebo jejich některé dispoziční části byly výrazněji zahloubeny. Velká část areálu je totiž vystavena kolísání hladiny spodních vod, která při vzedmutí labské hladiny dosahuje až úrovně povrchu (srv. kap. 12.2). Systematické hloubení sníženin v Kersku lze vysvětlit více způsoby:

- 1) vytěžený materiál byl použit pro násypové těleso pod základy staveb, které pak nebyly vystaveny působení vzedmuté hladiny spodní vody. Stavební místa pak představovala vyvýšené ostrůvky v jinak rovinném terénu.
- 2) sníženiny stahovaly rychle kumulovanou srážkovou vodu nebo vodu z tání sněhu, kdy písčité podloží nebylo z různých důvodů propustné (promrzlá půda)

- 3) vytěžený materiál mohl být použit na stavební dřevohliněné konstrukce
- 4) dostatečně hluboké sníženiny mohly být celoročním zdrojem vody nebo mít jiný hospodářský význam; mělké sníženiny na dvorovém prostranství mohly sloužit jako hnojiště

Obr. 20.06. Horní část obrázku ukazuje terén, který je až k povrchu vystaven působení spodní vody a jejímu kolísání. Jedinou možností, jak uchránit konstrukce staveb, je vytvořit vyvýšenou pláň. Dolní část ukazuje situaci, kdy ani písčité půda není z různých důvodů schopna vsakovat vodu, a ta je proto odváděna do sníženiny. Obě situace jsou pro zaniklé Kří relevantní.

Část sníženin je situována mezi vyvýšeninami tak, že mohly být součástí dvorového prostranství nebo tvořit přímo jeho jádro (obj. 11, 15–16, 23–24, 30, 37, 41, 47, 56, 60a, 75, 105, 109, 114, 118, 121, 134, 143, 152 ?, 157 ?, 163 ?). Leží v místech, kde archeologické odkryvy (srv. Bystřec, Mstěnice), stejně jako novověké analogie, dokládají hnojiště.

Jiné sníženiny obklopují vyvýšeniny z různých stran a dnes se většinou jeví jako žlaby. Původně se mohlo jednat o plošné snížení terénu kolem staveb a dojem žlabů je pouze sekundární. Původní sníženina je totiž zakryta degradovanou destrukcí stavby a její hrany jsou zaobleny a posunuty.

Další skupinu drobných sníženin tvoří izolované prohlubně kruhového půdorysu. Může se jednat i o pozůstatek studní (obj. 48, 149).

20.2.2. Rozsáhlé sníženiny

Zvláštní skupinu představují rozlehlé a hluboké sníženiny, které nejsou doprovázeny vyvýšeninami a většinu roku jsou zatopeny. V jednom případě se jedná o velkou vanovitou sníženinu, která je v řadě s předpokládanými usedlostmi (obj. 50). Ve druhém o rozlehlou sníženinu s nepravidelným průběhem okrajů na ploše předpokládané návsi (obj. 44). V prostoru návsi se nachází také rozsáhlá zamokřená plocha obj. 173.

20.3. Další tvary

Několika objekty jsou zastoupeny větší liniové tvary jako terénní stupně obj. 169–171 a příkopovité sníženiny (obj. 79), které korelují s hranicí lesních úseků zanesených na mapě z poč. 20. století, nikoliv se starším stavem na mapě z pol. 19. století (*kap. 13.1*). S velkou pravděpodobností se jedná o výsledek terénních úprav moderního lesního hospodářství.

Z přírodních tvarů je do plánu zahrnuta inflexní zóna významných svahových stupňů (obj. 119, 168, 172).

20.4. Relikty pravděpodobného dvora s motte

(blíže *kap. 24*)

(obj. 91–103; obj. 101 a 104 pojednány v *kap. 20.1, skupina 1*)

Poměrně jednoznačnou interpretaci nabízí relikty motte na půdorysu čtverce se zaoblenými rohy. Jeho jádrem je komolý jehlan s centrální rozlehlou vkleslinou na povrchu (obj. 100, 101). Příkop (obj. 95) je

z jižní strany přerušena šijí (obj. 98), která je podle výsledků geofyzikálního průzkumu původní (zpráva RNDr. R. Křivánka, v *příloze na CD*). Západní část obvodu příkopu je lemována valem (hřbetem, obj. 91C), který pokračuje dále na sever (obj. 91A) a obklopuje i dvě strany přilehlé vodní nádrže (obj. 92). Tento val je zásadní při argumentaci o časovém vztahu motte a vodní nádrže. Směrem na V je val nevýrazný a na J chybí, je zde pouze nenápadná plošina (obj. 97). Na Z a J následuje druhý příkop (obj. 94, 96). Na Z pak již plocha návsi, zatímco na J plošina (obj. 101), která je částečně opět obklopena příkopy (obj. 96, 102). Právě díky příkopovitým sníženinám a valu lze spolehlivě vymezit areál dvora, který se pravděpodobně skládal ze 2 částí – rezidenční (motte) a hospodářské.

Tab. 20.07. Přehled drobných vyvýšenin a jejich základní interpretace.

typ	půdorys původní stavby	půdorys povrchového tvaru	možná interpretace vyvýšenin v Kersku		
a			1, 26, 31, 32, 39, 40, 54, 55, 110, 139,	13, 18, 36, 64, 104, 113, 117, 123,	19+21, 45+46, 62+63
b					
c					
			34, 43, 120, 127, 132, 142		